

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

136:1 • 2016

Prisen for anerkjennelsen

CLAUDIA LENZ* *The European Wergeland Centre, Oslo*

Johannes Heuman, *The Quest for Recognition: The Holocaust and French Historical Culture, 1945–65* (Stockholm: Stockholms Universitet 2014). 238 s.

Avhandlingens utgangspunkt

Avhandlingen tar utgangspunkt i den rådende forestillingen om at Holocaust var en tausgjort aspekt av nasjonale minnekulturer i Europa etter 1945 og ønsker å bidra til en forskningsmessig justering: "Contrary to the common belief, public discussions on this genocide did not start from nearly nothing in the 1970s when the patriotic narratives on the War lost their influence in Western Europe". (s. 10) Heuman leverer en studie om fremveksten av Holocaust relatert minnekultur i Frankrike fra 1945–1965, med hovedfokus på utviklingen og aktivitetene til dokumentasjonssenteret "Centre de documentation juive contemporaine" (CDJC) og etableringen av monumentet "Tombeau du Martyr Juif Inconnu" (Mémorial). CDJC/Mémorial blir altså et brennpunkt for en analyse av prosessene som førte til at jødisk minne fikk en institusjonalisert plass i den dominerende fransk-republikanske (minne)kulturen i tidsrommet 1945–1965: "The emergence of the Holocaust remembrance was a gradual process [...]. This thesis will illuminate the process further, but using a more narrow perspective that focusses on one central actor, to shed light on the tensions between the various interpretations, the conditions under which the historical representations were produced and how they were communicated." (s. 31)

I sin analyse kombinerer Heuman tre gjennomgående analytiske perspektiver som baserer seg på teorien om historiebruk, slik den har blitt utviklet av Klas-Göran Karlsson: 1) Fokus på historiske fortellinger og representasjoner – konstruksjon. 2) Fokus på behovene som blir møtt av historiebruken – funksjon. 3) Fokus på Holocaust minnets innflytelse på den dominerende

* Forskningsleder ved det Europeiske Wergelandsenteret; fakultetsopponent

nasjonale minnekulturen. I analysen inngår Karlssons typologi av historiebrukets funksjoner, den eksistensielle, den moralske, den historiografiske, den politiske og den ideologiske funksjonen.

Men før fallstudien presenteres det et historisk bakteppe for jødisk-franske relasjoner og her er Dreyfus saken et sentralt referansepunkt. Ingen annen historisk hendelse symboliserer på samme måten dilemmaet jødisk identitet var konfrontert med i Frankrike etter opplysningstiden. På den ene siden lengselen etter tilhørighet nasjonens løfte om likhet og frihet, med et sterkt assimilasjonskrav og nedtoning av minoritets-identitet som pris. På den andre siden et vedvarende og kanskje økende antisemittiske ressentiment, som nettopp rettes mot jøden som "den andre", uansett hvor mye de sliter å bli gode og nyttige statsborgere.

Heuman viser til at det etter Dreyfus alltid har vært en spenning blant jødene i Frankerrike mellom republikanisme på den ene siden og en jødisk identitetsdiskurs som sterkt avviser assimilering på den andre. Det er denne konteksten som også legger føringene for reaksjonene på jødeforfølgelsen i Frankerrike etter 1945. Minoritetens behov etter anerkjennelse befinner seg i en stadig spenning med nasjonens likhetsparadigme – og behovet for anerkjennelse av nasjonens skyld i minoritetens traume befinner seg i et aldeles anstrengt spenningsforhold med nasjonens stolthetsfortelling.

Studien og resultat

Heumans studie begynner faktisk før krigens slutt. I kapittel 2 introduseres noen av de jødiske immigranter fra Øst-Europa som startet den systematiske dokumentasjonen av jødeforfølgelsen i det okkuperte Frankerrike og det vises til deres "fremtidsrettede historiebevissthet": mens forbrytelsene fortsatt foregikk, var deres ambisjon "to establish the historical narrative and to serve the cause of justice". (s. 55) Historiebruken begynner altså allerede der hendelsene fortsatt er samtidige.

Kapittel 3 omhandler den umiddelbare etterkrigsfasen som er preget av restitusjonen. Dokumentasjonen som har blitt innsamlet under krigen blir en meget viktig kilde under rettssakene mot naziforbrytere: "The CDJC acted as a lobby organisation on behalf of Jewish interests in processes of restitution". (s. 67) Men i forhold til historiebruks-typologien kan det også konstateres en annen en bare juridisk funksjon av denne virksomheten: i denne virksomheten lo det også kimen til den senere forskningsvirksomheten av CDCJ. Men der lobbyfunksjonen forutsetter å være drevet av indignasjon og "ta parti", er det det motsatte med forskningens objektivitets- og nøkternhetsideal.

Men dette var ikke en eneste spenning aktivitetene til CDCJ var preget av i denne perioden. Balansen mellom tydelig kritikk av Vichy regimets aktive

anti-jødiske politikk – "confrontative narrative" – og den patriotiske franske fortellingen beskrives som meget vanskelig og den munnet i et paradoks: "the insistence on the existence and crimes of the Vichy regime while at the same time claiming that Vichy had nothing to do with French traditions and the Republic". (s. 85)

Heuman beskriver hvordan denne manøvreringen rundt Vichy sitt tunge ansvar for forfølgelsen av de franske jødene og dempet kritikk av strukturell intoleranse og antisemittisme (s. 86) i det franske samfunnet ble belønnet med støtten fra den franske makteliten. Med sterke konsekvenser for de andre formene av historiebruk som finns i Karlssons typologi – ikke minst den eksistensielle. Der skyldspørsmålet ikke kan stilles og overgriperen ikke navngis, ligger et sterkt fokus på ofrene og lidelse.

I kapittel 4 beskriver Heuman utviklingen 1947 til tidlig på 1950 tall. Her endret fokuset seg fra kamp om restitusjon og rettferdighet for de overlevende til dokumentasjon og minne. Det som er mest interessant her er at CDCJ prøvde å etablere seg som den sentrale aktøren for et institusjonalisert europeisk Holocaust minne.

Den sentrale hendelsen som beskrives for denne perioden er en europeisk konferanse som ble avholdt i Paris i 1947. Konferansen hadde som mål å overbevise sentrale aktører fra Øst og Vest at Paris ville være det ideelle stedet for å samle all eksisterende dokumentasjon om Holocaust. Men de storslagne planene rant ut i sanden fordi noen år etter krigen utkrystalliserte seg en rekke aktører med motstridende agendaer: Etableringen av staten Israel som jødisk stat var ledsaget av en forestilling om at Holocaust som det største jødiske traume også skulle få sitt institusjonalisert minne der. Som konsekvens ble Yad Vashem etablert ledsaget av et moralsk krav om å bli den hegemoniske minneaktøren. Den kalde krigen gjorde det vanskeligere og opprettholde et samarbeid mellom Øst og Vest. Østeuropeiske regimer var ikke særlig interessert i samarbeid med vestlig aktør, ikke minst siden og det anti-totalitære narrativet i Vesten begynte å sette likhetstegn mellom nazistenes og kommunistenes forbrytelser. Som konsekvens ble det vanskelig å etablere en fortelling om Holocaust som en felles *europeisk* erfaring.

Kapittel 5 beskriver hvordan det foregikk en universalisering og globalisering av Holocaust minne på 1950tall uten å miste kompatibilitet med den nasjonale fortellingen. Ettersom ambisjonen om å etablere det sentrale europeiske Holocaust-dokumentasjonssenteret i Paris ble fokuset forskjøvet til minne-funksjonen: det ble startet en internasjonal kampanje for å etablere et Holocaust-monument i Paris: Tombeau du Martyr Juif Inconnu. Heuman beskriver, hvordan kampanjen denne gangen lyktes med å finne den nødvendige internasjonale støtten, ikke minst på grunn av varierende, lokal tilpassede strategier i USA, de arabiske landene og Skandinavia. Her ble en

del "lokale" tolkninger tatt i bruk slik som anti-totalitarisme – USA – anti-rasisme og religiøs dialog – de arabiske landene. I Skandinavia fant særlig hyllest av de skandinaviske landenes bidrag til å redde jødene stor anklang.

Samtidig klarte CDCJ å koble seg veldig effektiv til politiske støttespillere i Frankerrike. Prisen for denne støtten var opplagt: Vichy regimets medskyld i jødernes skjebne var ikke lenger et tema, desto større fokus ble rettet mot heroismen blant jøder og ikke-jøder. Noe som var lett forenlig med den franske patriotiske fortellingen om annen verdenskrig.

For 1950tall og tidlig 1960tall, kapittel 6, beskrives situasjonen slik at de internasjonale ambisjonene til DCJC/Memorial ikke ble en realitet men institusjonen ble en anerkjent og på mange måter innflytelsesrik aktør innenfor den offisielle franske minnekulturen. Men denne minnekulturen var i endring, ikke minst på grunn av dekolonialiseringen i Nord-Afrika. I en situasjon der en stor gruppe jøder fra Nord-Afrika ankom i Frankerrike, ble det tidligere antirasistiske fokuset ble erstattet med et voksende fokus på en distinkt jødisk identitet.

I løpet av de 20 år som er dekket i avhandlingen, identifiserer Heuman samtlige typer historiebruk fra Karlsson sin typologi. Moralsk bruk: herunder faller, i følge Heumann alt som bærer moralsk indignasjon slik som den første tidens kamp for rettferdighet og erstatning, i senere tid utstillinger og øyevitne beretninger. Han oppfatter denne typen historiebruk som "incompatible with a scholarly use of history" (s. 172), noe som undertegnende ikke vil støtte fullt ut. Fordi både rettssakene og utstillingene fikk frem dokumentasjon og fakta som ble grunnlag for senere forskning. Så, hvor eksakt går grensen? Ideologisk bruk: her trekkes det frem tilpasning av DCJC sin fortelling om jødeforfølgelsen til fransk nasjonalisme, "France was even honoured for saving Jews". (s. 177) Politisk bruk: denne typen er kanskje ikke så lett å skille fra den forrige, men Heuman tar koblingen av historien til samtidsrettet "aktivismen" som et kriterium. At Holocaust kobles til kampen mot antisemittisme er et eksempel her. Eksistensiell bruk: Heuman betrakter private og ikke-offisielle seremonier, knyttet til det religiøse, som eksempler for denne typen historiebruk. Men er ikke et element av "eksistensiell" bruk i mange av de andre former, der ildsjelene kjemper for oppgjør og erstatning eller "bruker" fortiden i en samtidsrettet kampsak?

Samlet synes undertegnende at Heuman anvender typologien litt for rigid og risikerer å miste overlapp og dynamikken mellom disse funksjonene, som også handler om endring over tid.

I kapittel 7 leverer Heuman sin konklusjon, som tegner et ambivalent bilde: På den ene siden har faktisk CDJC plassert Holocaust på den minnekulturelle og historiepolitiske agendaen: "CDJC influenced a number of areas in France's national historical culture by its multiple uses of history

that served a variety of ends [...]” (s. 205) og “[B]y associating the genocide with heroic aspects of the past, which was not the same as diluting the specific Jewish experience, the CDJC/Memorial managed to create a presence in France”. (s. 210)

Men, hvor høy var prisen som måtte betales for denne anerkjennelsen innenfor den hegemoniske franske (minne)kulturen? Heuman viser hvordan Vichy regjeringens ”overoppfyllelse” av tysk antijødisk politikk og medskyld i at mange franske jøder ble deportert og myrdet ble fortiet til fordel for en fortelling, der alle var helter, den franske nasjonen som helhet og dens jøder spesielt. Og han viser hvordan det senere fokuset på lidelse ble privatisert og sakralisert – altså avpolitisert.

Noen avsluttende betraktninger

Heuman har levert en sterk avhandling preget av en logisk og systematisk oppbygning og en ryddig presentasjon. Kombinasjonen av kronologi og systematisk analyse gir innsikter i utviklingen av CDJC sitt institusjonelle profil, skiftende vektlegging av historiske aspekter og strategivexel. Og disse plasseres i både nasjonal og internasjonal kontekst: Gaullisme i Frankerrike, etablering av staten Israel, den kalde krigen, avkolonisering i Nord-Afrika.

Funksjonsmodellen bidrar til god strukturering og lett begripelig argumentasjon, men blir kanskje anvendt litt for rigid. Overlappende fenomener og dynamisk samspill mellom forskjellige typer historiebruk faller lett utenfor analysen på denne måten.

Noe som kan forundre er Heuman sitt bruk av konseptparet nasjonalisering og denasjonalisering. Han omtaler anerkjennelse av skuld som nasjonalisering (s. 24) mens fortielse av skuld blir betegnet som denasjonalisering (s. 190). Her blir altså spørsmålet om skulden kobles til nasjonen avgjørende for begrepsbruken. Men i minneforskningen finns det en annen bruk av konseptet som kanskje er mer intuitiv: spørsmålet om nasjonen eller noe annet enn nasjonen, for eksempel en universalistisk referanseramme som menneskerettigheter blir sentral for minnekulturen (Levy/Sznaider 2005). I dette perspektivet ville altså fortielse av Vichy regimets aktive bidrag til jødeforfølgelsen ikke være et tilfelle av denasjonalisering men av nasjonalisering siden det åpnet for myten om Frankerrike som den heroiske nasjonen som beskyttet ”sine” jøder.

Noe av det mest interessante med avhandlingen er muligens analysen av den tapte sjansen å etablere et europeisk narrativ om Holocaust som ville kunne løftet frem hvordan europeiske nasjoner, blant dem Frankerrike, sviktet sine jødiske medborgere. Siden den transnasjonale, europeiske fortellingen om Holocaust ikke var mulig i den kalde krigens Europa, måtte fortellingen føye seg inn et paradigme av nasjonal stolthet for å finne gehør.